

a hasonló alakú igék mellett. Nyelvünkben ugyanis nem egyszer névszói funkcióhoz jutottak 1. és 2. személyű határozott igealakok, így pl. az *eszem-izsom*, a *tűröm* (-fű, -olaj), a *félsz* esetében. Kétségtelen azonban, hogy még könnyeben válhattak névszókká egyes 3. személyű igealakok, hiszen ezeken rendszeresen semilyen igei személyrag sincs. Ilyen eredetűnek tartom pl. a *biling* ~ *billeng* névszót, a *billég* ~ *billeng* igéből (vö. EtSz. *biling* és *billég* al. és MNy. XXXVI, 199). Úgy gondolom, a *csügg* főnév is így keletkezett a *csügg* igéből, s alighanem még jó néhány — főleg népnyelvi ál-igenévszónk.¹ Nem állítom azonban, hogy az ilyen funkcióváltásoknál nem hatott eredeti igenévszóink analógiája; csupán arra kívántam a fenti példával utalni, milyen tanulságos lehetne a magyar nyelvtörténet meg a finnugor összehasonlító nyelvtudomány számára a magyar igei-névszói szópárok kritikai összeállítása.

Horda. GESZTESI GYULA „Csokonai és a nyelvújítás“ című munkájában egy helyütt azt mondja, hogy a *horda* szó Csokonai elvonásai közé tartozik: „Cs. ugyanis szükségesnek tartja megmagyarázni ilyen formán: «*Horda* a *hordozóskodó* (nomadizáló) népnek egy falkája» (Marosv. gond.: 1794)“ (NyF. LXII, 28).

Nem szükséges bizonygatnunk, hogy a *horda* a késői latin-ság közvetítésével minden művelt európai nép nyelvébe eljutott, tatár eredetű vándorszó, tehát semmi köze sincs a magyar *hordozóskod*(ik) igéhez, sem Csokonai elvonásaihoz. Érdekes azonban, hogy a tiszántúli részeken eléggé ismeretes Vetsei P. István-féle Magy. Geografiában (1757-ben, Nagykárolyban jelent meg) ugyanez a népetimológia olvasható: „ez illyen előbb odább járó seregek az ő nyelveken *Hordáknak* neveztetnek, kétség kívül a' *Hordozkodástól*, mivel ezek hordozkodni szoktak 'sold nélkül mindnyájan meg-elégedvén a' préda nyereséggel“ (357). Nem tudnám ugyan bizonyítani, hogy Csokonai olvasta Vetsei munkáját (ámbar valószínű), mégis érdemes a két megjegyzést egybevetni.

TECHERT JÓZSEF.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Magyar nyelvemlékek a herceg Batthyány család körmendi levéltárában.

„A magyarországi magánlevéltárak közt kétségtelenül a herceg Batthyányaké Körmenten a leggazdagabb XVI. és XVII. századbéli magyar levelekben. A régi Batthyányak, dunántúli főkapitányok, tót- és horvátországi bánok, nemcsak a hivatalos iratokat, okleveleket, birtokaikra vonatkozó irományokat, hanem a rokonaiktól, barátaiktól, alájokrendeltektől vett leveleket is többnyire megőrizték. Tudományos folyóirataink, így a MNy. is

¹ Azért nevezem őket ál-igenévszónoknak, mert a hasonlóképp határozott igealakból lett *félsz*, *eszem-izsom* stb. névszót sem szoktuk az igenévszók közé sorolni.

(különösen TAKÁTS SÁNDORTól és ÖDÖNGÖ ÁBELTől) már sokat és sokszor hivatkoztak a körmendi levéltárban levő magyar levelekre, de száz és százszorosa több az olyan, amit még senki nemcsak hogy föl nem dolgozott, hanem nem is látott, az olyan levelek, amelyek finom szalagokkal csomagokba kötve, három-négyszáz év óta eltemetve várják a felfedezést és kiaknázást.“ (Egy régi magyar prédikáció: MNy. XII, 4.) — SZILY KÁLMÁN ezen teljesen helytálló megállapítását átvette és idézi néhai JAKUBOVICH EMIL is, s a következőket fűzi hozzá: „TAKÁTS SÁNDORTól tudjuk, hogy az 1570-ben elhalt Batthyány Kristóf levelezése mintegy tíz-tizenkétezer levélből áll... másoknak szóló levelek is találkoznak köztük, így például Ferencznek és nejének több levele. Több százat TAKÁTS bontott föl először közülök (MNy. VI, 229). Hogy mily szép eredmény kecsegtetheti itt még a nyelvemlékek kutatóját, azt fentebb már jelzett közleményeiből gyaníthatjuk.“ (MNy. XVI, 15.) — A fenti megállapítások hatása alatt a herceg Batthyány család körmendi levéltárát mint a magyar nyelvemlékek fontos lelőhelyét az Orsz. Levéltár után első helyen említi GÁL JÁNOS is a maga Syllabusában (Nyelvi és irodalmi régiségeink syllabusa. 1934. 56).

Ezen teljesen egybehangzó vélemények a körmendi levéltárra vonatkozólag több mint helytállóak, mert e sorok írója a Batthyány hercegi család ezen nagyértékű hitbizományi levéltárából három havi kutatás után nemcsak huszonegy darabbal gyarapítja magyar nyelvemlékeink sorozatát, de ezenfölül már most jelezheti, hogy a XVI—XVII. századi magyar levéltömeg átnézése egy fiók Oklevélszótárt eredményezhet.

Mindaz, amit TAKÁTS SÁNDOR részint saját neve alatt, részint ÖDÖNGÖ ÁBEL álnéven a MNy. évfolyamaiban, továbbá: Rajzok a török világból, Magyar Nagyasszonyok, Szegény magyarok stb. című műveiben a körmendi óriási magyar missilis anyagból közölt, csak mutatvány, csak ízelítő volt, hiszen a körmendi magyar levelek ezer és tízezer számra várják a bennük eddig eltemetett és kiaknázatlan magyar szó- és kifejezéskincs feltámadását és összegyűjtését.

Boldogult TAKÁTS SÁNDOR, aki az eddig Körmenden járt kutatók közül itt talán a legtöbb időt töltötte, e levéltárban sok írást látott, sok régi levél fordult meg kezén, de még ő sem láthatott itt mindent. Így pl. a most napfényre került 21 nyelvemlék is — részben vagy egészben elkerülte figyelmét, vagy ha látta is őket, azokat közzétenni ideje nem volt. Ezenfölül a magyar levelekben található régi magyar szavak és kifejezések csak egészen elenyésző töredékét közölgette a MNy. különböző évfolyamaiban.

A körmendi levéltár missiliseinek túlnyomó többsége magyar nyelvű, amin azonban nincs mit csodálkozni, ha ismerjük a régi Batthyányak mindenképp izzó és törhetetlen magyarságát. A családtagok egymásközt magyarul leveleznek, s néha írnak csak deákul, hogy ezt a nyelvet el ne feledjék és gyakorolják. Írja is 1536-ban Batthyány Ferenc Kristófnak, hogy: „Towabba mýkor irz ennekem bathor deakwlys ird, hog el ne felegged es hog lassam mýnemý deak wag, az magýar nyelweth el nem feleded, a deak nýlw kedýgh zewkseghesb lezen neked

idewel mÿnth az nemeth nyÿelw . . .“ (Körmendi lt.: 1536. VI. 23. Ormosd. B. Ferenc lev. B. Kristófhöz.) Kristófnak tehát csak a hivatalos latin nyelvet kellett gyakorolni, anyanyelvét, a magyart úgysem felejthette el. — De nemcsak a család férfitagjai, akik elvégre magyaroknak születtek, s — ha szabad e szót használni — intranzigens kemény magyarok is voltak, leveleztek magyarul, hanem az idegenből házasság útján ideszármazott feleségeik is — a német-szláv vérű Swetkowicsok, Lobkowiczi Poppelek szintén kivétel nélkül nemcsak megtanulták nyelvünket, hanem pl. Batthyány Ferencné báró Swetkowics Katalin 1569-ben Batthyány Kristófnak határozottan és félreérthetetlenül tudtára adja, hogy latin levele egy részét megértette, de nem „mÿndenestÿl, merth en nem tudok Deak irast, mas az deakom sÿnchÿen ithon, azeer kerem keg. hogÿ ne irÿon kg. ennekem deakÿl, h a n e m m a g y a r u l . . .“ (Körmendi lt.: 1560. IV. 2. Németujvár. B. Ferencné lev. B. Kristófhöz.) — Így azután érthető, hogy németek, horvátok, sőt még csehek is sietnek a Batthyányakhoz címzett leveleiket magyarul írni vagy iratni. Így azután pl. a Swetkowics Katalintól írt levelek háromnegyedrésze vagy talán több is magyar nyelvű; magyarul is levelez Batthyány Kristófné báró Swetkowics Erzsébet és Batthyány (II.) Ferencné Lobkowiczi Poppel Éva, a XVII. század hatalmas egyéniségű nagyasszonya is. — Ezeket a nagyasszonyokat a régi Batthyány-udvar magyar levegője, s a magyar környezet magyarrá, magyar gondolkodásúvá formálta át, s leveleik stílusa zamatosság, pompás magyar kifejezések, magyaros fordulatok stb. dolgában férjeik, rokonaik, környezetük, magyar barátaik és alkalmazottaik tőről metszett remek magyarságával versenyez.

Ami már most a közölt 21 darab nyelvemléket illeti, korban a legrégebb Jakab prépost 1492-ben kelt és Batthyány Boldizsárhoz intézett levele, amely a szlavóniai Bélán kelt. Jakab személyéről közelebbit nem tudunk. Lehet, hogy csázmái, glogonczai vagy éppen zágrábi prépost volt, akinek — úgy látszik — a bélai szent Margitról elnevezett bencés apátságához (Rupp, Magyarország helyrajzi története IV, 260; PannhSzbentTört. XII/B 463) valami köze lehetett. Levelében említett urán nyilván a zágrábi püspököt kell érteni. — 1502-ből való Korvin János herceg levele, s lehet hogy a levél címzettje: „Imrech“ úr Perényi Imrével azonos. — A 7. számú nyelvemlék kora 1526 körüli: benne a „vajda úr“ alatt Szapolyai János erdélyi vajdát kell érteni, akivel Batthyány Ferenc 1527 után már aligha lehetett együtt. Tudjuk ugyanis, hogy a mohácsi csata után kezdetben Ferenc valamennyire János király (a vajda) pártja felé hajlott, ámde Turzó és mások rábeszélésére 1527 után Jánostól elfordult, s így nyilvánvaló, hogy előtte törvényben nem állhatott, s a vele való találkozás lehetetlen volt. — Világos ebből az is, hogy Turzó (Elek) keltezetlen (9. sz.) levele 1527-nél későbbre nem tehető, mert csak ezen évben ingadozott s hajladozott Batthyány Ferenc János király felé, azonban — talán éppen Turzó ezen levelének hatása alatt is — Ferenc csakhamar meggondolta magát és Ferdinánd pártivá lett. — A többi levelek írói: Ráday Mihály, Sennyey Ferenc, Both György, Somogyi Ferenc Batthyány Ferenc familiárisai voltak. Ráday Mihály familiáris és felesége Krisz-

tina neve Batthyány Ferenc 1529. augusztus 5-én kelt végrendeletében fordul elő. Ezek Ferencnek értékes szolgálatakat tehettek, mert 2000 forintot hagyományozott nekik (Körmendi lt.: Acta antiqua, Alm. 1. lad. 1. nro. 39). Ebben a végrendeletben egyébként Sennyey László és Both György neve is előfordul. Sennyei László Batthyány Ferencet pénzzavarából is kisegítette, mert egy Németujváron 1529. szeptember 28-án kelt kötelezvény szerint Ferenc familiárisának, Sennyeinek 248 forintra tartozott, s itt Ráday Mihálynak járó 12 forintról is szó van (Körmendi lt.: Misc. Németujvár, lad. 43. fasc. 106. nro. 295).

1.

Jakab prépost levele Batthyány Boldizsárhoz.

1492. május 20.

En Thiztelendo vram, ez maÿ napon prior Ide iwth vala | vramhaz es ottan el mene mihelen ebellek Chak eg keues | ldeygen vele Bezelle en elleuttem, nem akara vram | ewuele semyt Zolony te kegelmed felewl, en mondam | vramnak hog kegelmed priortul es az ew hozya Tartozotvl | gleyteth keuana,¹ de vram azth monda, hog nem | Zykses, es nem akarya hag prior tugya, kegelmednek | yde iwuesseth, kyth te kegelmed vram meg Irth | wnkezeuel, azerth te kegelmedeth Igazan bizlalom | hog el iwien kegelmed, merth ellegh az vram | gleythy kegelmednek, en kerezgyenség hyttemre ha | valamy artandossagoth ertenek, kegelmeden nem | bizlalnam. Ex Bela, die dominico proximo ante vrhani pape 1492. — Jacob prepost etc.

[Kívül címzés:] En thiztelende vramnak Bagyanÿ Baltazar-nak etc.

Papíron, kívül vörös viaszba nyomott gyűrűs zárópecséttel. A körmendi levéltárban egyelőre a jelzetlen és beosztatlan missilis levelek közt.

2.

Corvin János herceg levele Imréhez.

1502. március 13.

Een zereথেu Imrech vram kerem kegyelmedeth hogÿ Bochattasd | chak adzyg mig az theurek zabonak az faluth myg en | innen el indulok Bathor essmeg el ffoglalya Barthoss ez lewel keulth Krapinan Judica wassarnap 1502.

Janoss hercege keze Irassa etc.

[Kívül címzés:] Ez lewel adassek Imrech vramnak.

Eredetije papíron, rongált gyűrűs gemmás zárópecséttel. Uo.

¹ Azaz *Gelcit*-et: kíséretet vagy menedéklevelet (salvus conductus).

3.

Zalkán László érsek magyar nyelvű utóirata.

1521. december 1.

Zalkán László esztergomi érsek levele Batthyány Ferenc dalmát-horvát-szlavon bánhoz Vasvármegye subsidiuma tárgyában. Alul, az érsek sajátkezű aláírása után a következő ugyancsak sajátkezű, magyar nyelvű utóirat olvasható:

Ha tehetnÿm ees Illenek eremest | tennÿm: Zeghÿnyek ez magyarok | el sashattak: had legyen zeghÿnyeknek | valamj ne hallyanak ehhel.

Félv papíron, zárópecséttel. Uo.

4.

Batthyány Ferenc végrendelethitelesítő megjegyzése.

1525. június 3.

Batthyány Ferenc végrendelete, melynek végén Batthyány sajátkezűleg a következőket írta:

Batÿani Ferench az thi felsegteg hÿw zolgaÿa ees mind nÿaÿan thi kegelmeteke en kezem ÿrasa.

Eredetije két ív papíron. Uo. Acta antiqua, Almarium 1. ladula 1. No. 39. Német-Ujvár jelzet alatt.

5.

Batthyány Ferenc — feleségéhez.

1526. augusztus 1.

Batthyány Ferenc dalmát-horvát-szlavon bán feleségéhez, Katalinhoz latin nyelven írt levele végére sajátkezűleg a következőket írja:

ÿo katvs zerethe leanion (!) semmith ne bankogÿal merth Isten mind ÿol agÿa ÿmaÿg Istent az sok ÿamboreert een vtannam semmit ne bankogÿal akar most akar az vtan minden embernek meg kel halni ha Isten meg akar tartani meg tart az mit akar az lezen de en hÿzem Istent hogÿ az mostani bánatonkkat ees farasagvntkat mind vÿgsagra ees nivgodalomra agÿa ees kerlek zerethe leaniom hogÿ megh emlekezzel az en adoossagomrvl ha en nekem holtom tertenik, mert ha meg halok ees nilvan hÿzem az en Istenemeth hogÿ helre megek ha eelek ees tyztessegemre ÿevék haza ezt fogadom hogÿ otta eg germeket chÿnalok az penz felel kerlek hogÿ leeg erte ees zerezd megh anmeg ÿrtam fellÿl az levelbe hool zeret teged sokat ÿrnek ha sok dolgom nem volna de ÿo leaniom kerd meg ezt kÿ ez levelet vÿzÿ mine dolgoin vagÿon Isten tarchon bekevel ees ÿo zerenchevel minth en zerelmes leaniomat ees kerlek zerethe leaniom ÿr hamar ennekem az the eegeseged felel

az the atÿad batÿani ferench horvat orzagÿ ban.

Egy ív papíron, zárópecsétje elveszett. Uo. egyelőre a jelzetlen és beosztatlan missilis levelek közt.

6.

Ugyanaz — ugyanahhoz.

1526. augusztus 17.

Batthyány Ferenc dalmát-horvát-szlavon bának feleségéhez, Katalinhoz latin nyelven írt levele végén a következő sajátkezű utóiratot olvassuk:

yo katus en zerethe leaniom agya ysten minden yo egesegetet ees yo zerenchedet minth een zerelmes leaniomnak ees kerlek zerelmes leaniommat hogý semmit ne bankogýal ees lakýal výgan hýzem az wr ýstenth hogý mind yo lezen ees hamar valo ýdeben ha ýsten akarýa nagy ýo zerenchevel ees ýo egeseekbe eg mast megh latývk tovaba az mith ýrtal azt megh ertetem ees az dolgok mind valazt tetem az mýnth ýt vagyok ees mi hýrek vannak mind megh ertet saaska geptýl merth mind meg ýzentem týle tovaba azon kerlek minth zerelmes leaniomath hogý ha ýsten azt akarna hogý ýt en megh halnek kývel tartozvnk ýstennek akar most akar az vtan, haat neked kommandalom az en hvgomat ezel ýsten tarchon minden ýoval

batýani ferench
az te atýad

Egy ív papíron, gyűrűs zárópecsétje elveszett. Uo.

7.

Feljegyzések megkövetésfélekről.

1526 körül.

Jo Batthyány Ferencz wram, az zookath kýkrewl ez thegnapý napon wayda wrvnc elewth ees az thewb wrak elewth therwenýewnk wala, hogh een az the k. thýzthessege ellen zoolthamvolna, otthees nýlwan meg mondam hogh een az wegre semmýth nem zooltham sem zoolokees az k. thýzthessege ellen. mýerth kenýglen the k. wgh atthakvolth eleýben ebbewl the k. een ellenem bozýw bezedeth eýthe kýbawl enees az een thýzthessegemnek thamazthasara mýnth bws ember kezerýthethem k. ellen zoolnom, kýbawl eerthem een reyam the k. neheessegeth, azerth kerem kegýelmedeth hogh ha mý nehessege een reyaaam the k. woolna meg bochaas ees innen thowa mýnth ez kedýglen laas jo zommel, merth een az the k. thýzthessege ellen sem zoltham sem zolokees.

Jo Dorozlay wram býzoný hogh een wgh eerthetthem wala hog az een thýzthessegem ellen eýthetthed volna az zookath ennek okayerth az een thýzthessegemnek thamazthasara kezerýthetthem wala the ellened zoolno ha the zoolthad wolna, merth akoron az sok jambor elewththees wgy mondam ha the zoolthal wolna az een thýzthessegem ellen de mýerth imaar eerthem thewled nýlwan hogh az en thýzthessegem ellen nem zoolthal sem zolaz Isthen bochassa k. enees kerlek ha mý nehesseged az een zombol een ryam theneked wolna meg bochas.

Eredetije félív papíron. Uo.

8.

Batthyány Ferenc — feleségéhez.

1527. szeptember 7. Varasd.

Batthyány Ferenc vasvármegyei főispán feleségéhez Katalinhoz írt latin levelének magyarnyelvű utóirata:

zerethe Leaniom hýzem ýstent hogý az midolgvnk mind ýolezen ees hamar yde hozatlak enhozzam ees kerlek zerethe Leaniom semmith ne bankogýal Isten mind ýol agýa.

Egy ív papíron gyúrús zárópecséttel. Uo.

9.

Turzó Elek levele, valószínűleg Batthyány Ferenchez.

1527 körül.

Nemes wram es ýo Barathom, Eu azt megh nem ýrhathom' menemew banathom wolt azon ennekiem, hogh kegelmed, ezen modon ynnen wajdahoz zerzewdeth, kýth k. mondoth wala, hogh en hýrem nekewl, ess tanachom nekewl nem mýelne, de ým lathom ýmar, hogh kewes barathsagom wolt nekem the k. azt es ýzenthe wala k. Zýbrýk althal hogh k. emberýth kewldene ýde kýralne azzonhoz, es, nekem k. mýnden dolghat akarathýat megh ýzenney, de lam a maý napýk, semmýth the k. nekem sem ýrth, sem ýzenth, kýbewl azt esmerem, hogh ýmar nem khell k. az en barathsagom es senký nem kell k. thewb Janoss Rexnel, hýgyha azt k. hogh enneýt erthek azz k. othwalo dolgaban, hogh heýa lesen annak, a mýth fogathak, soha nem hýtthem wolna hogh k. ýllegghen zeressen adomanth wajdanak harom waraýrth sem kelleth wolna k. ýnnen elmenný, megh lathye k. hogh ýghen megh bannya k. ebbely thetthith, khýn lathye ýsthen mýnden oran bankodom, merth elwesthed wegge magadoth barathýd sem fognak haznalhathný, Thwdýe k. hogh hytthemre ssok maghýarth fok k. ýth lathny es sockal jobban fok allany az mý wrunk dolga, hogh nem mýnth k. wely awagh hýsý, kýrewl ýmar nem ýllik nekem k. ýrnom, wghen es nem hýnned ha ýrnam es azert ým ezen kerem k. hogh ým en ez nolcz napokban semben lesekk pall erseckel hogh k. az ýdeýgh ne menne wajdahoz migh onnen mýnd ketthen k. nem ýrunk pall erseckel ebben wthath leltheth k. merth k. jowara lesen, ha kelygh soha barathyd zowath nem akarod fogadnye, es k. nem kell az en barathsagom sem dolgaýdhoz zom, nýnez mith thennem neký ýsthen tharozon megh, de soha megh nem bantha k. egh dolgath wgh mýndt ezt, ým wgh ýrok k. mýnd ýghaz barathod az wthan sem wethhet k. ream, ne wezesd el magad nemes wram, es ne kýssebeych, megh ýo wthath lelwnk mýnden dologban, walozt warak k. tewl.

Thurzo

Eredetije félív papíron, a címzést tartalmazó boríték elveszett. Uo.

(Folytatjuk.)

IVÁNYI BÉLA.